

БЕРЕЩУК Е. Н.

РАЗВИТИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX СТОЛЕТИЯ

Статья освещает процесс формирования методологических основ психофизиологических исследований в Украине во второй половине 19 ст.

Ключевые слова: психофизиология, психология, методологические основы, экспериментальная физиология, история науки, психические явления.

BERESHCHUK H.

DEVELOPMENT OF THE METHODOLOGICAL BASES OF PSYCHOPHYSIOLOGICAL STADIES IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF XIX CENTURY

The article is devoted to methodological bases of psycho-physiological researches in Ukraine in the second half of XIX c.

Keywords: psychophysiology, psychology, experimental physiology, methodological bases, history of science, mental processes.

Стаття надійшла до редколегії 12.02.2014 року.

УДК 159.9: 351.746.1

БОНДАРЕНКО В. В.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ФАХІВЦІВ ПО РОБОТІ З ПЕРСОНАЛОМ ДО НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРИКОРДОННИКАМ ТА ЧЛЕНАМ ЇХ СІМЕЙ

У статті викладено психологічні та педагогічні умови формування готовності фахівців по роботі з персоналом до надання психологічної допомоги прикордонникам та членам їх сімей, які були виділені у результаті експериментального дослідження, та використані при розробці програми формування професійної готовності фахівця по роботі з персоналом до надання психологічної допомоги персоналу Державної прикордонної служби України та членам їх сімей.

Ключові слова: психологічні умови, формування професійної готовності, офіцер по роботі з персоналом, надання психологічної допомоги.

У час соціальних трансформацій у країні і Державній прикордонній службі України (далі ДПСУ), що зумовлюють нові соціально-економічні умови професійної діяльності, особливої ваги набувають внутрішні психологічні ресурси офіцерів-прикордонників. Стійкість, стабільність та якість професійної діяльності обумовлюється особливостями професійної та психологічної готовності фахівця.

Особливе значення має особистісна готовність до професійної діяльності офіцерів по роботі з персоналом як фахівців, покликаних надавати різного роду, у тому числі і психологічну, допомогу прикордонникам у складних умовах життя та служби.

Вивчення стану та перспектив підготовки офіцерів по роботі з персоналом до надання психологічної допомоги прикордонникам та членами їх сімей вимагає зосередження уваги на такому понятті, як «готовність до професійної діяльності».

Як показав проведений нами аналіз, терміни «підготовка» і «готовність» дуже тісно пов'язані, взаємозалежні і взаємообумовлені [1]. Це пояснюється тим, що підготовка до професії є не що інше, як формування готовності до неї, а система настанов до праці, стійка орієнтація на виконання поставлених завдань, загальна готовність до трудової діяльності є психічним результатом професійної підготовки.

Професійна підготовка – це складне структурне і динамічне утворення, центральним ядром якого є позитивні настанови, мотиви, цінності професії. Сюди входять також і професійно важливі якості особистості, здібності, сукупність професійних знань, умінь і навичок, певний досвід застосування їх на практиці. Професійна підготовка перебуває у поєднанні зі спрямованістю на майбутню професійну діяльність.

Професійна готовність – не тільки результат, але й мета професійної підготовки, початкова й

основна умова ефективної реалізації можливостей кожної особистості. Цим підкреслюється діалектичний характер готовності до професійної діяльності як якості і як стану, а також як динамічного процесу.

Готовність особистості трактується як складне, багаторівневе, різнопланове системне утворення особистісного спрямування, що передбачає наявність у фахівця відповідного рівня професійної майстерності і налаштування до певної діяльності [1]. Існує багато робіт вітчизняних науковців, присвячених формуванню готовності до діяльності: готовності до управлінської діяльності (Л. М. Карамушка, О. Д. Сафін та ін.), готовності до діяльності психолога (О. Ф. Бондаренко, Л. В. Долинська, В. Г. Панок та ін.), готовності до медичної діяльності (Л. М. Супрун, В. І. Ораховський, Т. П. Кондратенко та ін.) тощо.

Вагомим теоретико-методологічним підґрунтям вивчення готовності до діяльності є праці А. А. Гулеватого – психологічна готовність молоді до використання комп'ютерної техніки, І. Е. Ковальської – готовність членів громадських формувань до охорони державного кордону, Л. О. Матюхнюк – формування психологічної готовності майбутніх інженерів до професійної діяльності, Ю. О. Овчаренко – особливості професійної самосвідомості військовослужбовців військ протиповітряної оборони, І. М. Окуленко – психологічна готовність пілотного складу до діяльності в умовах тривалих перерв між польотами, І. В. Платонова – динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності та інших.

У дослідженнях військових науковців теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено структуру готовності особистості до діяльності в умовах Збройних сил України, Міністерства внутрішніх справ України (О. В. Бикова, С. О. Кубіцький, І. В. Платонов, М. В. Руденко, Н. А. Сторожук та ін.), але проблема професійної підготовки та готовності фахівців по роботі з персоналом до надання психологічної допомоги прикордонникам залишилася, на жаль, поза межами їх уваги.

Серед вітчизняних дослідників питання, пов'язані з різними аспектами надання психологічної допомоги, збереженням психічного здоров'я розглядали Є. М. Потапчук (досліджує психопрофілактику міжособистісних конфліктів у сім'ях військовослужбовців), Ю. Є. Альошина (сімейне та індивідуальне психологічне консультування), Н. Д. Потапчук (особливості надання психологічної допомоги проблемним сім'ям прикордонни-

ків), Є. В. Стасюк (особливості діяльності офіцерів психологів органів охорони кордону), О. Ф. Бондаренко (психологічна допомога особистості), І. В. Юрченко (психологічна допомога неповним сім'ям), Р. М. Ткач (психологічна допомога підліткам).

Метою статті є висвітлення основних психологічних умов формування готовності фахівців по роботі з персоналом до надання психологічної допомоги прикордонникам та членам їх сімей.

Виявлення шляхів удосконалення системи підготовки фахівців по роботі з персоналом (прикордонниками) та членами їх сімей передбачає виділення **сукупності психолого-педагогічних умов формування** готовності до цього специфічного виду діяльності.

У сучасному суспільстві освіта стала однією з самих великих сфер людської діяльності. Як суспільна функція освіта відображає всі зміни, що відбуваються у суспільстві. Можна стверджувати, що рівень розвитку системи освіти – це наслідок або результат певного розвитку суспільства.

Розглянемо деякі напрямки реформування системи підготовки офіцерів-прикордонників у сфері роботи з персоналом, які відіграють істотну роль у стимулюванні всіх компонентів професійної підготовки фахівців (офіцерів) у сфері роботи з персоналом, у тому числі і надання психологічної допомоги прикордонниками та членам їх сімей.

Важливим напрямком інноваційних перетворень у підготовці сучасних офіцерських кадрів для ДПСУ є перебудова системи управління у сфері підготовки офіцерів прикордонників до роботи з персоналом, а саме:

- широкий розвиток форм самоуправління;
- пряма участь навчального закладу у виробленні та реалізації державної освітньої політики;
- розширення академічних свобод викладачів і курсантів, слухачів.

Наступним напрямком, що вимагає розгляду, є фундаменталізація системи підготовки офіцерських кадрів для ДПСУ.

Великим потенціалом для вдосконалення системи підготовки фахівців по роботі з персоналом є такий напрямок, як гуманізація системи підготовки офіцерських кадрів для ДПСУ, спрямована на особистісний та професійний розвиток фахівця. Тут слід зазначити, що гуманізація тісно пов'язана з гуманітаризацією системи підготовки офіцерських кадрів для ДПСУ [2].

Гуманізація професійного навчання пов'язана зі створенням умов для розвитку активнотворчих можливостей людини, її інтелектуальною і моральною свободою. Здійснення поставленої мети можливе при реалізації у системі професійної підготовки офіцерських кадрів для ДПСУ культурологічного, індивідуально-діяльного, діалогічного й індивідуально-творчого підходів.

Розглянуті напрями реформування системи підготовки офіцерських кадрів для ДПСУ багато у чому сприяють створенню психолого-педагогічних умов, необхідних для формування готовності фахівців (офіцерів) до діяльності з надання допомоги прикордонникам та членам їх сімей.

Україна на початку 90-х років знаходилась у соціально-економічній кризі, яка викликає різке падіння рівня життя населення, що, у свою чергу, породило попит на різні види соціальної і психологічної допомоги та підтримки. У зв'язку з чим значно зросла роль психологічної, соціальної освіти як інноваційної області професійної освіти і для правоохоронців та військовослужбовців. У наш час стан соціальної і психологічної освіти та підготовки правоохоронців, військовослужбовців характеризує така тенденція: динамічний імпульс розвитку на тлі консерватизму існуючої системи професійної системи підготовки офіцерських кадрів для ДПСУ з характерним для неї відтворенням багаторічного досвіду підготовки.

Пріоритетні напрями розвитку підготовки фахівців до надання психологічної допомоги мають бути обумовлені ступенем вирішення суперечностей між:

- соціально-орієнтованими вимогами до особистості, її індивідуальної своєрідності, її гуманістичним, духовним і творчим потенціалом і нездатністю ВНЗ забезпечити сучасний рівень розвитку майбутніх фахівців;
- соціальною потребою у диференційованій освіті та недостатньою диференціацією освітніх програм;
- зміненою системою життєвих цінностей, цілей, інтересів і захоплень людини і домінуючим стандартом виховання.

Низка вітчизняних і зарубіжних дослідників виділяє такі основні завдання у підготовці фахівців у галузі роботи з персоналом, як соціальної, так і психологічної, а зокрема і надання психологічної допомоги: діагностика професійної придатності до цієї діяльності і науково обґрунтований відбір майбутніх фахівців; структурну єдність системи відбору, допрофесійної, базової підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації;

функціональна наповненість змісту підготовки, що забезпечує соціальну активність, професійну компетентність, широкий світогляд, почуття відповідальності і достатній діапазон практичних знань; взаємозв'язок науково-методологічної, спеціальної, психолого-педагогічної підготовки; формування стилю мислення, необхідного для професійного вдосконалення і зростання; управління якістю підготовки фахівця. Підготовку фахівців, психолога-практика розглядають через розвиток у них професійного мислення, соціальної активності, професійної креативності, професійної компетентності, критичності мислення, здібностей до прогнозування, імпровізації, інноваційності, формування творчого потенціалу особистості [3; 4; 5].

Проведений нами аналіз сучасних тенденцій розвитку психологічної освіти та підготовки фахівців з надання психологічної допомоги показав, що вони створюють необхідні передумови для формування готовності до діяльності з надання допомоги прикордонникам та членам їх сімей. При цьому, вивчення навчального плану та програм НАДПСУ дозволило визначити недостатню розробленість проблеми формування готовності до надання психологічної допомоги, зокрема прикордонникам. **Ці висновки підтверджують дані констатувального експерименту [6].**

Проведене нами дослідження дозволило нам сформулювати психолого-педагогічні умови формування готовності до діяльності з надання психологічної допомоги військовослужбовцям-прикордонникам та їх сім'ям. Процес підготовки, не втрачаючи своєї дидактичної спрямованості, повинен у максимальній мірі забезпечувати такі умови, за яких у слухачів, крім необхідних знань, умінь і навичок, формуються такі психологічні новоутворення, як досить високий рівень розвитку пізнавальних процесів, здібностей, стійкість емоційно-вольової сфери, характерологічних рис, вираженість навчально-професійної мотивації, спрямованість на професійне та особистісне самовизначення, здатність до самосвідомості.

У якості основних психологічних умов ми виділяємо такі:

1. Створення внутрішньої соціально-психологічної сфери (атмосфери, клімату) у науково-педагогічному колективі та колективі слухачів, що відповідає соціальним, гуманним і професійним цілям підготовки у ньому освічених на світовому рівні професійних кадрів, тобто моделювання тієї освітньої, навчальної, розвивальної соціально-психологічної атмосфери, ідентифіка-

ція з якою слухачами забезпечить повноту і якість соціально-психологічного формування професіонала – особистості.

Реалізація цієї умови вимагає:

- надання сприятливих характеристик усім соціально-психологічним елементам і детермінантам життя і діяльності як колективу слухачів, так і педагогічного колективу на всіх рівнях;
- створення атмосфери високої духовності, культу освіченості, інтелігентності, справжнього професіоналізму, знань і науки, творчого пошуку, гуманності, демократизму, моральності і справедливості, чесності і порядності, самостійності і свободи вибору, обов'язку і відповідальності;
- усунення, локалізації, нейтралізації негативних проявів у соціально-психологічній сфері: конфліктів, протистоянь, негативних проявів у поведінці, звичаїв і звичок.

2. Забезпечення ціленаправленості і цілеспрямованості у формуванні соціально-психологічної атмосфери. Ця умова реалізується у професійно-особистісному освітньому процесі та його соціально-психологічній сфері, при цьому акцент робиться на формуванні особистісних якостей, необхідних для ефективного здійснення професійної діяльності з надання допомоги військовослужбовцям-прикордонникам та членам їх сімей.

3. Упровадження у процес підготовки, навчальний процес соціально-психологічних технологій, спрямованих на формування особистості фахівця – офіцера по роботі з персоналом. Соціально-психологічні технології – це прикладні методичні розробки, методичні рекомендації, що об'єднують у взаємопов'язану цілісність зміст соціально-психологічної роботи, її втілення у відповідні методи, прийоми, способи, засоби з рекомендаціями щодо порядку їх використання. У системі освіти у наш час розроблено чимало технологій, в основі котрих лежать соціально-психологічні думки, і які можна використовувати для цілеспрямованого формування особистості професіонала. До них відносяться: технології педагогічного співробітництва, виховання у колективі і через колектив, соціально-психологічні тренінги, ігрові та розвивальні технології, використання різних методів психологічного впливу (метод впливу на джерело активності, створення невизначених ситуацій, створення ситуацій ускладнення й успіху у їх подоланні, метод орієнтуючих ситуацій, метод асоціативного або емоційного перенесення тощо).

Тепер перейдемо до розгляду **педагогічних умов** формування готовності фахівців (офіцерів)

по роботі з персоналом до діяльності з надання психологічної допомоги різним категоріям прикордонників та членам їх сімей.

До їх числа ми, у першу чергу, відносимо цілеспрямовану організацію професійно-орієнтованої, навчально-професійної діяльності фахівця. Об'єктивною умовою формування готовності до майбутньої професійної діяльності є включення слухачів у різні види професійно-орієнтованої навчальної діяльності, теоретично відтворююча, виробнича, а також організована професійна практика протягом усього процесу підготовки і навчання. Ці умови, а також спеціально проведена робота з формування професійної самосвідомості, породжують суб'єктивний фактор професіоналізації – усвідомлення особистістю себе як суб'єкта професійної діяльності.

Виконання слухачами навчальних і професійних функцій віддалене у часі, так на початковому етапі підготовки, навчання найбільшу значущість для них є їхня справжня навчально-пізнавальна діяльність, а не майбутня професійна діяльність. Ця обставина свідчить про те, що навчання та підготовку необхідно максимально професіоналізувати. Завдання полягає у тому, щоб цілі, мотиви, зміст, засоби і способи, результати навчально-пізнавальної діяльності набули для фахівців (офіцерів) по роботі з персоналом професійної значущості. Забезпечення професійної спрямованості підготовки і навчання сприяє усвідомленню слухачем того, що основною метою його підготовки і навчання є формування себе як творчої особистості, здатної до постійного індивідуального і професійного самовдосконалення.

Формуванню професійно значущих цілей сприятиме організація спеціальної роботи: зустрічі слухачів з досвідченими фахівцями у сфері надання психологічної допомоги, роботи з персоналом, вивчення єдиного комплексного плану професійної підготовки на весь період, роз'яснення цілей, місця кожного спецкурсу, предмету і значення підготовки та навчання для майбутньої професійної діяльності.

Забезпечення професійної спрямованості процесу підготовки і навчання є умовою формування у слухачів професійного індивідуального сенсу, професійно значущих мотивів, внутрішньої позиції суб'єкта професійної діяльності.

На нашу думку, успішність формування готовності до цього виду професійної діяльності багато у чому визначається широким використанням освітніх технологій, які включають спецкурси, та відображають специфіку професійної ді-

яльності з надання психологічної допомоги прикордонникам та членам їх сімей, круглі столи, конференції, науково-практичні семінари тощо, що є частиною системи професійних знань і професійної підготовки. У цю систему також входить професійна самоосвіта і пізнання себе. У процесі формування професійної готовності необхідно робити акцент на індивідуально-орієнтоване отримання знань, цьому сприяють особливим чином побудовані практичні заняття, тренінги, рольові ігри тощо, основне завдання котрих – розвиток у фахівців по роботі з персоналом професійних умінь і навичок з надання психологічної допомоги.

Ще однією з основних умов формування професійної готовності є організація безперервної практики. Цінність забезпечення професійної практики полягає у тому, що створюються можливості і необхідні умови для ефективної підготовки офіцерів-слухачів у процесі активного включення у реальні взаємовідносини з іншими прикордонниками, які потребують допомоги. Під час стажування відбувається психологічна перебудова особистості офіцера-слухача. Систематичне професійне спілкування з прикордонниками, що потребують психологічної допомоги, так би мовити клієнтами та працюючими фахівцями у цій сфері, виконання певних професійних функцій призводить не тільки до вдосконалення професійних умінь і навичок, а й до трансформації його ставлення до самого себе – слухач починає усвідомлювати себе фахівцем-професіоналом. Під час проходження стажування слухачі мають можливість співвіднести отриману інформацію і враження з теоретичними знаннями, знайомитися з усіма сторонами професійної діяльності, з методами і формами її організації. Включення слухачів у практичну діяльність дозволяє розкрити такі цінності професійної діяльності, як значущість роботи з персоналом, зокрема прикордонниками та надання їм психологічної допомоги, творчий характер цієї діяльності, можливість професійного зростання і самовдосконалення, реалізація та вдосконалення знань офіцера по роботі з персоналом.

Формування готовності до майбутньої професійної діяльності може бути успішним також за умови, що кожен слухач у рамках процесу підготовки отримує можливість формувати свій індивідуальний стиль. Це можливо при реалізації навчання, яке зачіпає сферу індивідуальних характеристик, яке виявляє «особистий фактор», загострює особистісний компонент сприйняття. Для того щоб здійснити індивідуальний

підхід, необхідна діагностика індивідуальних характеристик слухачів. Це можливо досягти завдяки тестуванню, включеному спостереженню, індивідуальній роботі викладача, тренера, керівника заняття зі слухачем.

І ще однією важливою умовою, на наш погляд, є опора на особистий життєвий досвід слухача, який сприяє ефективному формуванню професійних знань, умінь, навичок і професійного мислення майбутнього фахівця по роботі з персоналом.

Вивчення змісту попереднього досвіду слухачів показало, що він різноманітний і складається зі: спостереження за взаємовідносинами у своїй сім'ї і сім'ях найближчого оточення; спостереження за взаємовідносинами у мікросоціумі на різних рівнях; участі у діяльності мікро- і макросоціуму; особистого досвіду здійснення функціональних обов'язків офіцера по роботі з персоналом.

Завдання підготовки полягає у тому, щоб використовуючи особисті спостереження та досвід, майбутній фахівець з надання психологічної допомоги прикордонникам міг систематизувати свої знання й активно застосовувати їх на практиці.

Аналіз результатів комплексного дослідження професійної готовності фахівців по роботі з персоналом та членами їх сімей дозволив зробити висновки про те, що недостатньо формується готовність до цього виду діяльності. Але виділені нами психологічні та педагогічні умови дозволяють ефективно їх використовувати у програмі формування професійної готовності фахівця (офіцера) по роботі з персоналом до надання психологічної допомоги прикордонникам та членам їх сімей.

А результати експериментального дослідження підтвердили ефективність авторської програми з формування професійної готовності фахівців по роботі з персоналом до надання психологічної допомоги прикордонникам та членам їх сімей.

Подальшого дослідження потребує вдосконалення методів формування зазначеного виду професійної готовності у фахівців (офіцерів) по роботі з персоналом (прикордонниками) та дослідження застосування програми формування професійної готовності фахівця (офіцера) по роботі з персоналом до надання психологічної допомоги прикордонникам та членам їх сімей безпосередньо в органах охорони державного кордону.

Список використаних джерел

1. Бондаренко В. В. Теоретичний аналіз проблеми готовності до професійної діяльності офіцерів по роботі з персоналом / В. В. Бондаренко, В. В. Журавльов // Збірник наукових праць № 62 Серія : педагогічні та психологічні науки / Голов. ред. Потапчук Є. М. — Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. — С. 153—156.
2. Іванова Н. Г. Психологічні основи підготовки фахівців екстремальних професій / Н. Г. Іванова // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 7. / гол. ред. Л. А. Перелігіна — Харків: УЦЗУ, 2010. — С. 148—157.
3. Бочарова В. Г. Педагогика социальной работы [Текст] / В. Г. Бочарова. — М. : SVR — Аргус, 1994. — 208 с.
4. Бочарова В. Г. Профессиональная социальная работа: личностно-ориентированный подход: монография / В. Г. Бочарова. — М., 1999. — 184 с.
5. Чапак Я. В. Основні засади підготовки майбутніх психологів-консультантів до діяльності в різних моделях психологічної служби / Я. В. Чапак // Науковий вісник Чернівецького університету: Педагогіка та психологія. — Чернівці: Рута, 2005. — Вип. 225. — С. 180—186.
6. Бондаренко В. В. Результати експериментальної роботи з формування професійної готовності фахівця по роботі з персоналом до надання психологічної допомоги прикордонникам та членам їх сімей / В. В. Бондаренко // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки» / За наук. ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. — Т. 2. — Вип. 11(99). — Миколаїв: МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2013. — С. 40—44.

БОНДАРЕНКО В. В.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО РАБОТЕ С ПЕРСОНАЛОМ К ОКАЗАНИЮ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ПОГРАНИЧНИКАМ И ЧЛЕНАМ ИХ СЕМЕЙ

В статье изложены психологические и педагогические условия формирования готовности специалистов по работе с персоналом к оказанию психологической помощи пограничникам и членам их семей, которые были выделены в ходе экспериментального исследования, и использованы при разработке программы формирования профессиональной готовности специалиста по работе с персоналом к оказанию психологической помощи персоналу Государственной пограничной службы Украины и членам их семей.

Ключевые слова: психологические условия, формирования профессиональной готовности, офицер по работе с персоналом, оказание психологической помощи.

BONDARENKO V. V.

PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF PREPAREDNESS OF SPECIALISTS OF WORK WITH STAFF IN PROVIDING PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO BORDER GUARDS AND THEIR FAMILIES

The article presents the results of the psychological and pedagogical conditions of professional preparedness specialist of work with staff in providing psychological assistance to border guards and their families which were identified as a result of experimental research and used in the development program of formation of professional preparedness of specialists of work with staff in providing psychological assistance to the staff of the State Border Service of Ukraine and members of their families.

Keywords: psychological conditions, formation of professional preparedness, the officer who works with the staff, psychological assistance.

Стаття надійшла до редколегії 13.02.2014 року.